

İTTİHAT VE TERAKKİ ÜZERİNE

Dr. Sina AKŞİN

a. Cemiyetin Yapısı

Meşrutiyetçilerin ve onların bir bölümü olan İttihatçıların genel olarak, şu özellikleri taşıdıkları saptanmıştır: 1) Türklük, 2) Diplomalılık, 3) Gençlik, 4) Yönetici sınıftan olmak.¹

İT nin yapısına gelince, bir ölçüde hukukî bir çalışmayla, bunu daha çok nizamnamelerinden çıkarmağa çalışacağım.² Ele alacağım ilk nizamname 1908 yılında, Hürriyetin İlânından önce basılmıştır. Bunun 66. maddesinde dış teşkilât merkezinin Paris olduğu ve ayrı bir nizamnamesi bulunduğu açıklandığına göre, Paris'teki Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti ile Selânik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyetlerinin birleşme tarihlerinden yani 27 Eylül 1907 den sonra yapılmıştır: buna kısaca 1908 nizamnamesi diyeceğim.

1908 nizamnamesi gizli ve kanun dışı bir cemiyetin nizamnamesidir. Başta beş üyeli bir Merkez-i Umumî, sonra üst-ast sırasıyla Vilâyet, Liva, Kaza, Nahiye, Köy Merkez Heyetleri ve bunları yöneten üçer kişilik idare heyetleri vardır (md. 3-24). Ayrıca idare heyetlerince atanan heyet-i tahlifiyeler vardır ki, görevleri yeni giren üyelere andıctırmaktır, (md. 25-29). Üyeler 3-5 üyeli «şuabat-ı esasiye»ler meydana getirirler (md. 43-47). Bunlar İT nin hücreleridir. Kanun dışı bir cemiyetin kongre ya da genel kurul toplantıları yapması pek zor olacağından, Merkez-i Umumî ve idare heyetleri bir alt basamaktaki merkez heyetlerinin gösterecekleri adaylar arasından görev süresi bitmiş olan üstteki idare heyetleri (ya da Merkez-i Umumî) tarafından seçilirler (md. 12).

(1) Sina Akşin, **31 Mart Olayı** (Ankara, SBF yayınları, 1970), s. 5.

(2) Hürriyetin İlânından önceki nizamname ve öbür nizamnameler için bk. Tunaya, **Siyasî Partiler**, (İstanbul, Doğan Kardeş Basımevi, 1952). 1909 nizamnamesini Sayın Emin Gerçek bana göstermişti. Hürriyetin İlânından sonra, 18 Ekim 1908 de yapılan İT Kongresinin nizamname de değişiklik yaptığı tahmin edilebilir ama bunun nasıl bir değişiklik olduğu bilinmemektedir.

Cemiyetin amacı 1) vatani, içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak, 2) milleti içinde bulunduğu zulüm ve esaretten çıkarıp insanlığa lâayık bir biçimde yaşatmaktır. Bu amaçlara varmanın yolu ise 1293 Kanun-u Esasî'sinin «temami-i tatbiki ve devamı me-riyeti» olduğundan, bu, cemiyetin «esas» amacı olmaktadır. Ayrıca birinci ve ikinci amaca varmanın «bilâ farkı cins ve mezhep» bütün Osmanlıların kutsal görevi ve açık menfaatlerinin gereği olduğu da hatırlatılmaktadır (md. 1). Öte yandan Cemiyet'e girenlerin içtiği andda şu esaslar vardır (md. 27): 1) Cemiyetin sırlarını ve üyelerini en şiddetli işkenceler altında bile açıklamamak, 2) Devletin, Kanun-u Esasî'ye göre, Osmanlı ailesi tarafından, taht en büyük oğula kalmak üzere ve bütün Osmanlıların, cins ve mezhebine bakılmaksızın, mutluluk ve özgürlükleri sağlanarak yönetilmesi, 3) felâkete uğrıyan Cemiyet üyelerinin ailelerine yardım, 4) Cemiyet'in kararlarını tamamiyle yerine getirmek, 5) ihaneti ortaya çıkarsa idam cezasına peşinden razı olmak. And, gözler bağlı olduğu halde din, vicdan, namus, Tanrı adına verilmekte ve yeni üyenin kutsal kitabı, hançer ve tabanca üzerinde içilmektedir.

Ayrıca Cemiyet'in fedaî üyelerden meydana gelen fedaî şubeleri vardır. Üyeler Cemiyet'in kutsal amacı uğrunda hayatlarını feda etmeğe «mecbur» olmakla birlikte, «icraat-ı hususiye» ve Cemiyet'in «zabıta» görevlerinde fedaîlik için, üyeler tamamen gönüllü olarak adlarını idare heyetine bildirirler. Fedaîlik idare heyetlerinin deneti altında yapılacağı gibi, bunların gösterdikleri süre içinde yerine getirilecektir. Kusurlu olarak görevini yapmayan ya da eksik yapanlar yirmi dört saat içinde cezalandırılacaklardır. Görülüyor ki gönüllü bir görev olan fedaîlik, bir kere fedaîliği gerektiği kadar kabul edildikten (bu da gönüllüydü)³ sonra zorunlu bir iş olmaktadır. Ayrıca fedaîler yapılacak işler konusunda tekliflerde bulunabilmekle birlikte, merkez heyetlerinin bilgisi dışında, kendi bağımsız teşebbüsleriyle iş göremezler (md. 52). Bu madde karşısında Hürriyetin İlânından sonra genellikle İT ye maledilen suikastlerin —bunların İT tarafından yapıldıkları kabul edilirse— nasıl yapıldığı merakı değer. Zira buna göre İT lilerin yapacağı her suikastten İT yetkililerinin haberli olmaları gerekiyordu. Madde 55'e göre de fedaîlerin yardıma ihtiyacı olan ailelerinin geçimi sağlanacak ve haklarında, hal tercümesi ile yaptıklarını anlatan kitaplar yazılacak ve «arada sırada» kutsal mezarlarına gidilerek anma

(3) Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hâtıralarım* (İst., Sucuoğlu Matbaası, 1957), s. 21.; Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet* (İzmir, 1944), s. 48-9.

törenleri yapılacak «nutukları irad» olunacaktır. İT gibi ihtilâlcî bir kuruluştaki fedâîlere bu derecede önem verilmesi doğâl görülmelidir.

İT nin Cemiyet'in çıkarlarını korumak ve iç disiplini sağlam tutmak isteğinin bir belirtisi de, anlaşılan 1908 nizamnamesi ile hazırlanan «Usulü Muhakemat ve Mücazat Faslı»dır.⁴ Bu faslın birinci maddesine göre 1) yurdu ya da Cemiyet'i tehlikeye sokanlar, 2) hareketleri Cemiyet'in çalışmalarını kısıtlayanlar, 3) Cemiyet amacına zarar verecek davranışlarda bulunanlar cezalandırılır. Muhakemeyi merkez heyetleri yaparlar. Suçlar üç çeşittir: kabahat, cünha, cinayet. İlk iki suçun ancak İT üyelerinin hafif disiplinsizliklerini kapsadığı anlaşılıyor. Cezalar, tevbih, takdir ve para cezasıdır. Cinayet suçlarının cezası idamdır. Bu ceza İT üyelerinin ihanet derecesine varan davranışlarına verilir. Ayrıca Cemiyet üyesi olmayıp «her ne kast ve niyetle olursa olsun» Cemiyet'in kutsal, yurtsever hedeflerine varmayı engelliyenler de bu cezaya çarptırılırlar. Acele durumlar bir yana, bu cezanın Merkez-i Umumice onaylanması gerekir. Burada dikkati çeken en önemli nokta, Cemiyet'in yurt çıkarlarına hizmet etmek, onları korumak için gerekirse adam öldürmeğe hazır bulunduğudur. Tabii, hemen akla gelen soru, İsmail Mahir Paşa ve Hasan Fehmi Bey'in öldürülmeleri sırasında 1908 nizamnamesinin fedâîlikle ilgili maddeleriyle «Usulü Muhakemat ve Ceza Faslı»nın yürürlükte bulunup bulunmadığıdır. Zira, böyle bir durum varsa ve suikastler de İT lilerin işi kabul edilirse, bunlardan Merkez-i Umumî haberliydi demektir.

1909 nizamnamesinin 1. maddesi İT nin 1) Meşrutiyetin kurulması ve 2) cins, mezhep ayırmadan bütün Osmanlıların refaha ve özgürlüğe kavuşmaları için çalışmış olduğunu ve Tanrı'nın yardımıyla bunu başardığını açıkladıktan sonra bu kutsal amaçlar, maddî ve manevî uygar ilerlemeler, ve 3) ülke bütünlüğünü korumak uğrunda çaba göstereceğini ilân ediyordu. İkinci fıkrada ise Osmanlıların çıkarlarını ortak görmeye yükümlü olduklarını hatırlatıldıktan sonra cins ve mezhep ayrılığını ileri sürerek ya da başka yollardan bölücülük ve ara bozuculuk (fesat) yapmak isteyenlere «vesait-i meşrua» ile karşı konulacağı bildiriliyordu.

1909 nizamnamesi, İT nin artık kanun dışı bir örgüt olmadığını, birçok değişikliklerle kendini belli etmektedir. Cemiyet'in en başında yine Merkez-i Umumî vardır. Bunun, biri kâtib-i umumî olmak üzere üç üyesi vardır. Genel merkezin altındaki basamaklar

(4) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 135-7.

sırasıyla vilâyet merkez heyetleri, sancak, kaza ve gerekirse nahiye ve köy kulüp heyetleridir. Bütün bu yönetici basamaklar genel kurullar tarafından seçilir. Merkez-i Umumîyi her yıl 5 Eylülde yine Merkez-i Umumînin çağrısı ile toplanan Umumî Kongre, vilâyet merkez heyetlerini iki dereceli seçimle meydana gelen vilâyet kongreleri, kulüp heyetlerini ise içtima-i umumîler seçer.

1909 nizamnamesinde olağanüstü sayılabilecek yanlar pek yoktur. Üyelerin Osmanlı ve iyi halli olmaları istenmekte, Cemiyet'e alınmaları Cemiyet üyelerinden birinin rehberliği, ikisinin de iyi hal kâğıdı vermeleriyle olmaktadır. Andıçme şartı bile nizamnamede söz konusu edilmemektedir. Yalnız yeni üyelerin rehberle Cemiyet'e girmeleri, bunun özel bir Cemiyet olduğunu duyurmaktadır. Nizamnamede fedaîlik ya da idam hiç söz konusu edilmediği gibi (ama buna rağmen 1909 dan sonra İttihatçılara muhalif iki kişi daha öldürülecektir) «heyet-i adul»lerin verecekleri disiplin cezaları da yalnız üyelere uygulanacaktır: bunlar da tenbih, takbih, terkin-i kayıt ve ihraçtır. Yalnız, çıkarma (ihraç) cezasının gazetelerle ilân edilebileceği hükmü özel bir ağırlık taşımaktadır.

1909 nizamnamesinde dikkati çeken bir nokta da vilâyet kongrelerine gidecek delegelerin iki dereceli seçimle seçilmeleridir. Bunu, alt kademe üyelerine karşı bir güvensizlik belirtisi ve seçimlere yukardan karışma imkânını sağlamak isteği olarak yorumlamak mümkündür. Böylece İT, kendi yapısına uygun (Türk, genç, diplomalı, yönetici kattan) kimselerin vilâyet basamağında İT teşkilâtına egemen olmalarını sağlayabilecek durumdaydı.

Hürriyetin İlânından sonra, Meclis-i Umumî'nin açılmasıyla birlikte İT nin yapısındaki en önemli sorun ortaya çıkmış oluyordu. Bu, İT Cemiyeti ile Mebusan Meclisindeki mebuslar arasındaki ilişkilerin ne olacağı sorunuydu. Zira İT liler, İmparatorluğun birçok bölgelerinde, başkasının seçilme ihtimali pek bulunmadığı için, kendi niteliklerine taban tabana aykırı bazı mebus adaylarını listelerine almak zorunda kalmışlardı. Bundan başka Cemiyet gizli kalmak istiyen bir örgüt iken İT li mebuslar herkesin gözü önünde, açıkta çalışır bir durumdaydı. Zaten Cemiyet, hükûmet işlerine karışıyor diye çeşitli yönlerden eleştirme konusu olmaktaydı. İşte bu yüzden İT, Fırka - Cemiyet ikiliğine başvurdu. Cemiyet, Cemiyet olarak kalacaktı, Mebusandaki İT li mebuslar ise İT siyasi fırkasını meydana getireceklerdi. Nitekim 18 Ekim 1908 de Selânik'te toplanan İT Kongresi, «Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin Meclis-i Mebusanda bulunacak azaları İttihad ve Terakki Fır-

kai siyasiyesi namı altında olarak çalışacaklardır» kararını veriyordu (md. 3).⁵

İşte bu Fırkanın, Cemiyete göre ikinci sınıf bir durumu vardır, hattâ denebilir ki Fırka, Cemiyetin âleti gibidir. Birisinin siyasetle uğraşacağı, diğerinin bunun dışındaki konularla ilgili bulunacağı bile aslında gerçeğe uygun sayılamaz. Fırkanın iç nizamnamesine göre Fırka yöneticileri başka fırka yöneticileriyle görüşmeler yapmağa yetkili iken (md. 10),⁶ aynı yetki daha sonra yapılan 1909 nizamnamesiyle Cemiyetin Merkez-i Umumîsine tanınmıştır: «*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup olmıyan dahilî ve haricî frak-ı muhtelif-i siyasiye ile müzakere etmek ve ittihaz-ı karar etmek hususatı Merkez-i Umumîye aittir.*» (md. 16)⁷ Görülüyor ki Fırkanın bu konudaki yetkisi ile açıkça çatışan bir yetki söz konusudur. Öte yandan, Fırkanın siyasal programı da genel olarak Cemiyet Kongresinin siyasal programından pek az ayrılmaktadır.

İttihat ve Terakki Fırkasının Umumî Kongre karşısındaki durumu daha da gariptir. 1909 nizamnamesinin 80. maddesine göre yetkisi özetle «...*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin hayat ve menafi-i esasiyesine taalluk eden bilcümle mevadî hal ve tayin etmekten ibaret....*» olan Umumî Kongre «...*her vilâyetten gönderilecek birer vekil ile Merkez-i Umumîyi teşkil eden üç zattan...*» oluşur (md. 73). İşte bu Umumî Kongrede Fırkanın yeri varsa da, bu, son derecede sınırlıydı: «*Madde 75 — Kongrece siyasî bir programın hin-i müzakeresinde Meclis-i Mebusanda bulunan Osmanlı İttihat ve Terakki Fırkası tarafından ekseriyetle ve rey-i hafi ile müntehap üç âzâ dahi hazır bulunacaktır.*»

Demek ki Fırka, ancak siyasal programın görüşülmesi sırasında Umumî Kongreye katılacaktır. O da üç kişiyle; bu üç kişinin sayı bakımından Kongreyi etkileyemeyeceği ortadadır. Zaten *hazır bulunacaktır* dendiğine göre belki de bu mebuslara oy hakkı da tanınmamaktadır. (gizli oyla seçim kuralı ise Türk mebusları seçtirmek amacıyla açıklanabilir.) Tunaya durumu şöyle açıklıyor:

(5) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 207. «Bu suretle vücade getirilen heyetin meclis dışında hiçbir teşkilâtı yoktur, şu halde Fırka Cemiyet'in bir şubesidir. Cemiyet'in bir siyasî fırka olmadığı iddia edildiği müddetçe, Fırka denilen teşekkül münhasıran Meclis içinde, Meclis dışı hiç bir teşkilâta sahip olmadığına göre, ortada İttihad ve Terakki adlı bir siyasî parti bulunup bulunmadığı cayii sualdir.» Tunaya, aynı eser, s. 196.

(6) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 210.

(7) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 211.

«Cemiyet asıl vücut, Meclisteki fırka ile kabine ise tâli mahiyette, onun tevhit ettiği organlardır. 1911 kongresinde resmen teyid edilen bu durum Cemiyet'in hâkimiyetini arttırmaktadır. Senelik kongreler Fırka'nın değil Cemiyet'indir. 1328 senesine kadar bu kongrelere fırkanın Meclisi Umumî (Meb'usan ve Âyan) âzalarından birkaçı gelebilmekte iken, bu tarihte kendilerine ancak miktarlarının onda biri nisbetinde bir temsil hakkı tanınmıştır.»⁸

Dikkati çeken diğer bir nokta da İttihat ve Terakkinin, Meclis grubu, yani Fırka içinde disipline önem vermesiydi. Meseleler Meclise gelmeden önce Fırkada konuşuluyor, iş Meclise geldiğinde mebuslar Fırka kararına uygun olarak oy kullanmak zorunda bulunuyorlardı. Böylece oylar mebus olarak değil de, daha çok Fırka olarak verilmiş oluyordu.⁹

Şimdi yukardaki açıklamaların ışığında biraz da 1911 nizamnamesine bakalım. Buna göre, İT örgütü *siyasî* ve *içtimaî* diye ikiye ayrılır.¹⁰ Siyasî örgütüyle İT bir fırka (parti) kimliğine sahipti. Siyasî örgüt 3 tabakadan oluşmuştu: 1) Heyet-i müntehibe (seçmenler kurulu): İT nin amaçlarını benimsemiş bütün Osmanlılar, diğer bir deyişle, İT yi tutan, ona oy veren bütün kişilerdir. 2) Heyet-i intihabiye (seçim kurulu): İT Cemiyetinin siyasetle uğraşırken aldığı addır. Cemiyet, heyet-i intihabiye olarak seçim işleriyle uğraşır, İT mebus adaylarının başarıya ulaşması için çaba gösterir. Demek ki Cemiyete üye olan Osmanlılar, siyasal çalışmalarda bulduklarında heyet-i intihabiyeyi meydana getirirler. 3) Heyet-i müntehabe (seçilmiş kurul): Mebusan Meclisindeki İT mebuslarıdır. Bütün bu siyasî örgüt yanında içtimaî denen örgüt vardır. Ama bu noktadan sonra İT nin yapısını açıklamak zor bir iş oluyor. Mesele şu: içtimaî denen örgüte özel, kendine özgü bir uzuv yoktur. Oysa ayrı bir örgüt olması için, o örgütün iradesini açıklayacak ayrı uzuv ya da uzuvların varlığı gereklidir. Öyleyse, ancak bir ör-

(8) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 196. Muhalefetin de en çok istediği şey, İT mebuslarını, yani Fırkayı, Cemiyetin etkisinden kurtarmaktır. Nitekim, 31 Mart 1325 günlü **Mizan**, o gün çıkacak ayaklanmanın açık kışkırtıcılığını yaparken, İT mebuslarının «Osmanlı İttihat ve Terakki Fırka-i Siyasiyesini» kurmuş oldukları haberini «Bir Vaka-i Hayriye» diye tanıtıyordu. Ama bu alkış şartlı idi: Cemiyetin artık perde arkasından hükümet etmekten vazgeçmesi gerekliydi. Yoksa Fırkanın «samiyeti» (ihlâsı) tam değilse çifte hükümet yerine «bela-yı müselles» olurdu. **Volkan**'da çıkan «Blöf-Gözdağı» (1 Nisan 1909) yazısının tutumu da buna benzemektedir.

(9) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 197.

(10) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 212-4.

gütün (Cemiyetin) görev ikileşmesinden (içtimaî ve siyasî) söz edilebilir.

Sözü geçen siyasî örgütün birinci tabakası, yani heyet-i müntehibe, Cemiyetin bir uzvu sayılamaz, örgüt dışı bir varlıktır. Bir derneğin duygudaşları kendi aralarında örgütlenmedikçe, hukukî bir varlık kazanamazlar. İkinci tabaka, heyet-i intihabiye ise, olduğu gibi (Merkez-i Umumîsi, vilayet ve livalarda heyet-i merkeziyeleri, kaza, nahiye ve köylerde kulüpleri, kongreleriyle) İT Cemiyetidir. Yalnız, görevi siyasaldır -yani, diğer görevi olan içtimaî görevin yanında *ikinci* bir görev. Siyasî örgütte üçüncü tabaka olan heyet-i müntehabeye gelince : Meclis-i Mebusandaki İT parti grubu, yani Fırkadır. Bu son uzuv Cemiyetin bir parçası değildir ve yalnız siyasal görevi vardır.

1911 nizamnamesinde «Merkez-i Umumînin Meclisi Ayan ve Mebusandaki Fırka Heyetleriyle Sureti Münasebatı» şöyle tarif edilmektedir: «Madde 37 — *Merkezi Umumî eskârı umumiye ile Fırkasında devamı elzem olan ahenk ve irtibatın muhafazası için memleketin ahvali umumiyesi hakkında edineceği malumattan temini menafii vataniye için muktazi gördüklerini Fırkaya tebliğ eder, Fırka da teşebbüsünün netayicinden Merkezi Umumî'yi haberdar eder.*» Bu madde, Fırkanın Merkez-i Umumînin buyruğu altında olduğunu göstermektedir. Fırkanın ne gibi siyasal teşebbüslerde bulunacağı Merkez-i Umumîce gösterilmekte, Fırka buna göre davranıp sonucu Merkez-i Umumîye bildirmektedir. Konuyla ilgili diğer maddelere de bakarak Fırkanın her türlü girişim yetkisinden yoksun olduğu iyice görülür : «Madde 38 — *Merkezi Umumî, Fırkadan siyaseti Devletin sureti ceryanı hakkında alacağı malûmata istina ederek (dayanarak) münasip göreceği vesait ile eskârı umumiye tenvire sâyeder. ...Madde 40 — Cemiyet mev'izeleriyle (öğütleriyle), müessesatı ilmiyesiyle, neşriyat ve teşebbüsatı müfidesi ile milletin terbiye siyasiye ve içtimaiyesine hizmette ve intihabatta eskârı umumiye rehberlikte devam eder.*» Görülüyor ki propaganda konusunda da Fırkadan herhangi bir girişim ve çaba beklenmemektedir, nitekim bunun istenmediğini de olaylar göstermekteydi. Fırkanın ağız ve kulağı yoktur: 37. maddeye göre Fırkanın kulağı ve beyni Cemiyettir; 38. ve 40. maddelere göre Fırkanın ağız ve beyni yine Cemiyettir. Olaylarla desteklenince, bu maddeler karşısında 39. madde anlamsızlaşmakta, ya da, daha doğrusu, bir «göz boyama» maddesi olmaktadır: «Madde 39 — *Siyaseti Devletin mes'uliyeti, Meclisi Meb'usanın ekseriyetine istinat eden Hükûmete ait olduğundan Merkezi Umumî eskârı umumiye ile Fırkasının arasın-*

da sureti muharrere veçhile vasıtai tenvir ve tebliğ olmaktan başka suretle umuru siyasiyei hükûmetle iştigal etmez.»

1911 nizamnamesindeki bütün bu hukuk ve söz canbazlıklarının amacı, Cemiyetin gerçekte siyasal olan görevini ve Fırka karşısındaki egemen durumunu olabildiğince gizlemektir.

O zamana dek İT nin Fırkayı sanki itmek istercesine olan tutumu, 1913 nizamnamesiyle Fırkayı daha dolaysız bir yoldan denetlemek isteğini ortaya koyan daha usçu bir düzenlemeye yol açtı.¹¹ İT nin Fırka-Cemiyet ilişkileri konusunda her kongrede sık sık yaptığı hayli köklü değişiklikler, bu konuda duyulan büyük rahatsızlıktan ötürü, yapılan düzenlemelerin ne denli başarısız olduğunu gösterir. 1913 nizamnamesinde bu konuda bir bakıma etkili sayılabilecek bir düzenlemeye tanık oluyoruz. İT yi bir «Reis-i Umumî» başkanlığında bir «Meclis-i Umumî» yönetir. Meclis şöyle oluşur: tabii üyeler olarak Merkez-i Umumî ve Kalem-i Umumî kurullarının üyeleri, kabinedeki Fırka üyeleri, bir de Kongrenin seçtiği 20 «aza-yı müntehabe». Merkez-i Umumî, umumî kâtibin başkanlığında, «*kuvvei teşriye haricindeki teşkilat ile müştakil*», bildiğimiz İT Cemiyetinin en yüksek karar uzvudur (md. 4-5). Ama ne var ki, İT kendini resmen «bir fırkai siyasiye» ilân etmiştir ve artık Cemiyet sözcüğü kaldırılmıştır. Vekil-i Umumî başkanlığındaki Kalem-i Umumî ise, bildiğimiz eski İT yasama grubunun ya da Fırkasının bir uzvudur. Böylece Cemiyetle Fırka arasındaki düzenleştirmeye (koordinasyon) her ay «muntazaman» toplanacak Meclis-i Umumî sayesinde sağlanacaktır (md. 6). Bu çözüm, daha önceki çözümlerden daha başarılı ve Fırkaya daha çok güven beslendiğinin bir işareti gibi görünebilir. Nitekim, Meclis-i Umumînin Mebusan Meclisi içinde ve dışında düzenleştirmeyi sağlamak için propaganda edilecek konuları saptamak, başka fırkalarla görüşmek ve anlaşmak, liva merkezleriyle haberleştikten sonra mebus adaylarını kararlaştırmak gibi hayli önemli yetkileri vardır (md. 7). Ne var ki, başka maddeler yasama gruplarına karşı eski güvensizliğin sürmekte olduğunu açıkça gösteriyor. Bir kez Kalem-i Umumîyi oluşturan Vekil-i Umumî ve muavinlerini Kongrenin seçtiği Reis-i Umumî seçecektir (md. 11). Yani parlamento gruplarına Meclis-i Umumîdeki temsilcilerini seçme hakkı tanınmamıştır. (Dahası var: Vekil-i Umumî ve muavinlerinin mebus ve âyan olmaları konusunda hiçbir seçiklik yoktur. Demek ki, kuramsal da olsa, yasamayla ilgisiz kimselerin de bu görevlere seçilebilmesine bir engel yoktur.) İkin-

(11) Tunaya, *Siyasî Partiler*, s. 218-25

cisi, Merkez-i Umumî üyeleriyle Kâtib-i Umumînin mebus ve âyan olamayacaklarına dair açık bir hüküm vardır (md. 10).

1916 da nizamnamede yapılan bir değişiklikle Kalem-i Umumî kaldırıldı (md. 4).¹² Meclis-i Umumiye katılacak mebus ve âyanlar beş tane olup «âzayı müntehabe» olarak Kongrece seçilecektir. Demek ki, yetki, yine parlamento üyelerine tanınmamış, ama hiç değilse tek seçici Reis-i Umumî yerine daha demokratik sayılabilecek Kongreye seçim hakkı tanınmıştır. (md. 5). Vekil-i Umumîye gelince, bu, 1913 de olduğu gibi Reis-i Umumî tarafından seçilecektir (md. 11). Vekil-i Umumînin görevi parlamento grubuna ve idare heyetlerine başkanlık etmektir (md. 8).¹³

Yukarda, 1913 ve 1916 nizamnameleri üzerine anlatılanları özetlemek gerekirse, Meclis-i Umumî yoluyla İT nin mebus ve âyanlarla, yüksek basamakta bir yönetim kurulu çerçevesinde uzvî bir ilişkiye girdiği söylenebilir. Bu ilişkinin demokratik olmayan yollarla sağlanmakta olduğu şüphesizse de, parlamento gruplarına karşı bir ölçüde bir «yumuşama» olarak yorumlanabilir. Muhakkak ki bunda, Mebusan Meclisinin Balkan Savaşından sonra eskisinden daha az «karışık» bir kurul olmasının etkisi büyüktür.

İttihat ve Terakki Cemiyetiyle Fırkası arasında sözü geçen ilişkiler dışında, ikinci bir özellik de Cemiyet işlerinin uzun bir süre gizli olarak yürütülmek istenmiş olmasıdır. İstibdat devrinde İttihat ve Terakki ihtilâlcî bir dernek iken bu gizliliğin şaşılacak bir yanı yoktu. Ama Hürriyetin İlânından sonra bunun sürmesi birçok çevreleri rahatsız eden bir olay olmuştur. Cemiyetin 1908, 1909, 1910, 1911 Umumî Kongreleri kapalı olarak Selânik'te yapılmış, 1908 ve 1909 da seçilen Merkez-i Umumîler açıklanmamıştır.¹⁴ Bu gizli kapaklı kimliğe neden ihtiyaç duyulduğu araştırılmalıdır. Bu bakımdan çeşitli açıklamalar akla gelmektedir. Bunlardan birisi, Cemiyetin kendisine karşı cephe almış güçler karşısında zaaf duyduğu, bu zaafı gizlilikle gidermeğe çalıştığı olabilir. Gizlilik, karşı olanlar kime saldıracaklarını bilemedikleri için bir bakıma bir savunma yolu sayılabilirse de, bu sefer de siyasal hasımlar gizliliği

(12) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 226.

(13) Bu maddede Vekil-i Umumînin Meclis grupları yerine «Fırkaya» başkanlık edeceğinin belirtilmesi, eski Cemiyet-Fırka ikiliğine olan alışkanlığın sonucu olan bir kalem sürçmesi olarak yorumlanabilir, çünkü Fırkaya artık Reis-i Umumî başkanlık etmektedir.

(14) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 189, 198-9. 1908 tüzüğüne göre Merkez-i Umumînin bulunduğu yer açıklanmıyacaktı (md. 3).

vesile edinip Cemiyetin kendisine saldırırlar. Nitekim İttihat ve Terakki bu çeşit saldırılara bol bol hedef olmuştur ve bu bakımdan hayli yıprandığını kabul etmek gerekir.

Buxton'a göre gizliliğin nedeni siyaset sahnesinin dışında bulunarak temiz kalmak isteğidir. Böylece çeşitli siyasal baskılar, kayırma istekleri, başvuracak kişiler görünmediği için, Cemiyete yöneltilenlerdir. Bu amacın varolduğu Cemiyetin başka bir özelliğinden de anlaşılmaktadır: Enver Bey'in adı geçen yazara söylediğine göre, İttihatçılar birçok ihtilâlcî örgütlerin önderlik kavgası yüzünden yıkıldığını görerek Cemiyeti öndersiz, başkansız olarak yürütmek istemişlerdi.¹⁵ Nitekim «Bütün efrad-ı millet Terakki ve İttihat Cemiyeti âzasındandır, ben de reisleriyim.» diyen Abdülhamid'e İttihatçılar (öyle ileri sürülüyor) Cemiyette başkanlık yeri bulunmadığını belirtmişler.¹⁶ Gerçekten de 1912 Umumî Kongresine kadar Cemiyetin Merkez-i Umumîsinde başkanlık diye bir mevki yoktu, Kâtib-i Umumîlik de 1909 Kongresinde ortaya çıktı (Nizamname md. 6). Bu yerlere seçilenler, Cemiyetteki sözü geçen kimselerden değildi (Hacı Adil Bey, Prens Sait Halim Paşa). İttihatçıların Rumeli'de çeşitli teşkilâtlardan edindikleri tecrübeler de herhalde Cemiyetin içindeki eşitçilik ve dayanışma yönüne etkili olmuştur. 1909 tüzüğünün şu maddeleri bu konuda delildir :

«Madde 62 — Efradın vücudu Cemiyetçe muhterem ve kıymetli bulunduğundan her fert şahsen bir felâket ve mağduriyete maruz bulunduğu anda mensub olduğu Kulüp heyet-i idaresinden müzaheret talep etmek hakkını haizdir.»

«Madde 64 — Vezâiften maada hususatta efrad-ı Cemiyet arasında fark ve imtiyaz yoktur.»

«Madde 66 — Efrad-ı Cemiyet beyninde uhuvvet ve samimiyeti katiye mevcud olup her zaman ve mekânda bu uhuvvet ve samimiyeti kat'iyenin devam ve teyidine heyet-i merkeziyelerle Kulüp idareleri itina ve dikkat etmekle mükelleftir.»

Hüseyin Cahit de Cemiyete girişini şöyle anlatıyor :

«Cemiyete girmek hususî merasim dairesinde vukua gelen bir muamele idi. Beni Nuruosmaniye'de Şeref sokağında sonradan **Tasviri Efkâr** gazetesi olan eve götürdüler. Bir odaya soktular. Orada gözümü bağladılar. Baş-

(15) Charles R. Buxton, **Turkey in Revolution** (London, T. Fisher Unwin, 1909), s. 130, 134-5.

(16) Buxton, a.g.e., 99; **The Times**, 11 Ağustos 1908 İstanbul haberi; İsmail Müştak Mayakon, **Yıldızda Neler Gördüm?** (İstanbul, Semih Lûtfi Kitabevi, 1940), s. 59.

ka bir odaya girdim. Elimden tutarak bir iskemlenin üzerine oturtular. Sonra, gözlerimi açtılar. Karşımda bütün başı kızıl bir nikap ile örtülü bir adam oturuyordu. Arkasında, duvarda hususî bir arma vardı.

Bu adam, şimdi tafsilâtı hatırımda kalmıyan bazı vatanî hitabelerde bulundu. Ve bana tabanca ve Kur'an üzerinde, Cemiyetin gayelerine sadık kalacağıma dair yemin ettirdi.»¹⁷

Bu törende Balkan komitacılığının etkilerini sezmemek imkânsızdır. Karbonari teşkilâtının, Makedonya Bulgarlarının İç Teşkilâtının, İttihatçıları haylı etkilediği anlaşılıyor.¹⁸ Yine Hüseyin Cahit masonca etkileri, ya da kendi deyimiyle, İttihatçılığın tarikate yaklaşan yanlarını şu cümlelerle anlatıyor :

«(Cemiyet ruhunun) kuvvet teşkil etmesi ise bir nevi din ve mezhep, adetâ bir tarikat mahiyetini almasından ileri geliyordu... Memlekette bir İttihatçılık ruhu vücut bulmuştu. Bu adetâ mistik bir nüfuzdu. Vatan aşkı etrafında bütün fedakârlıkları, feragatleri topluyor ve aynı ideal uğrunda birleşenleri kuvvetli bir tesanüt hissi içinde tek bir vücut haline getiriyordu. Birbirlerinin yüzünü hiç görmemiş iki İttihatçı, tesadüfen birleşip te birbirlerinin İttihatçı olduklarını anlayınca derhal ruhlarında samimî bir yakınlık ve sıcaklık peyda oluyordu.»¹⁹

Demek ki siyasetin yıpratıcı kavga ve ihtiraslarından uzak durmak, üyeler arasında eşitlik ve kalenderliğe dayanan mistik bir kardeşlik bağı örmek isteği, Cemiyetin gizlilik içinde kalmasının ikinci bir açıklaması olmaktadır.

Üçüncü bir açıklama şu olabilir: Cemiyet, tüzüğü ile unsurların birliğini (ittihad-ı anasır), yani Osmanlılığı ülkü edindiği halde, üyeleri arasında ve tabii bu arada Merkez-i Umumîde, Türk olmıyan kimse yoktu. Gizlilik, Cemiyetin Osmanlıcı programıyla Türkçü uygulaması arasındaki aykırılığı gizlemeğe yaramaktadır.

Dördüncü bir açıklama, siyasal amaçlarına ulaşmak için adam öldürmekten, yani yıldırma ve sindirmeden kaçınmıyan bir teşkilâtın gizlilik yolunu seçmesinin olağan bulunduğudır. Bilindiği üzere Hürriyetin İlânından sonra İsmail Mahir Paşa'nın, Hasan Feh-

(17) Hüseyin Cahit, «Meşrutiyet Hâtıraları,» **Fikir Hareketleri**, 6 Temmuz 1935, 89; İT nin yemin biçimi ve sureti Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesinin 27-9. maddelerinde vardır. Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 132; Duru, **a.g.e.**, s. 15-6.

(18) Buxton, **a.g.e.**, s. 135; Ernest E. Ramsaur Jr., **The Young Turks** (Princeton University Press, 1957), s. 101, 15-6.

(19) H. Cahit, **a.g.e.**, 6 Temmuz 1935, 89.

mi, Ahmet Samim, Zeki Bey'lerin öldürülmelerinden İttihat ve Terakki sorumlu tutulmaktadır.²⁰

Yukarda yer alan bütün açıklamaların az çok bir payı bulunduğu kabul olunabilir. Şimdi gelelim en önemli ve bu bölümün başında havada kalan bir soruna: neden İttihat ve Terakki Cemiyeti yer yer gizli-kapaklı, yer yer açık olarak Meclis-i Mebusandaki mebuslarına, yani Fırkaya tahakküm etti, neden onu bir âlet olarak kullandı, ona herhangi bir davranış serbestliği tanımadı? Bu sorunun karşılığı, şu soruya da cevap olacaktır: demokrasi ve özgürlük teziyle ortaya atılan İttihat ve Terakki neden demokrasiye ve özgürlüğe karşı bir tutum edindi? Bu konuda Tunaya'nın tespitleri şöyledir :

«Bir vakitlerin (daha doğrusu bir kaç sene öncesinin) kurtarıcı partisi bizzat yıktığı Abdülhamid istibdadından daha beterini getirmiş, memleketi bir kaç kişinin keyfî idaresi altında inletmekte bulmuştur.»

«Hürriyeti getirmiş olması bir partiye hudutsuz kuvvet verebilir miydi, her şeyi yaptırabilir mi? Muhalefet soruya kesin bir cevap vermiş böyle bir teşekkülün zâlim, müstebit ve siyasî ahlâktan mahrum olduğunu tekrar tekrar ilân etmiştir: kurtarıcılık istibdadı meşru gösteremezdi.»

«İttihat ve Terakki müspet işler başarmamış sayılamaz. Ne var ki bunları bir hürriyetsizlik iklimi içinde ve tedhiş metodlarına başvurarak yapmıştır. Bu tutumudur ki, İttihat ve Terakki hakkında affedilmez bir değer hükümü verilmesine sebep olmuştur.»²¹

İttihat ve Terakki, neden bu yolda davranarak o gün ve bugün bu gibi sert yargıların hedefi olmuştur? (Bununla birlikte bu düşüncelerin tersi bir düşünce de var, hem de *The Times* gibi «mutedber» bir kaynağın düşüncesi :

«...Cemiyet Kasım seçimlerini nerede ve ne zaman bir başarı ihtimali görürse elde etmeğe (**control**) kalkışacaktır. Bu siyaseti savunmak gereksiz, çünkü apaçıktır ki Osmanlı İmparatorluğunda meşrutî hükûmetin tutunabilmesi Parlamento ve yönetim mekanizmasının uzun bir süre İttihat ve Terakki Cemiyetini oluşturan okumuş sınıflardan 80.000 kişinin elinde bulunmasına bağlıdır.»²²

Times muhabiri uzun bir süre İttihatçıların, yani diplomalı yöneticilerin «güçlü» bir hükûmet yolunu seçmelerini tabii görüyor.

(20) Ahmet Bedevî Kuran, **İnkilâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki** (İstanbul, Tan Matbaası, 1948), s. 261; Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet** (İstanbul, Sıralar Matbaası, 1958), s. 52-5, 60.

(21) Tarık Z. Tunaya, **Hürriyetin İlânı** (İstanbul, Siyaset İlmi Serisi, 1959), s. 48, 49, 52.

(22) **The Times**, 7 Eylül 1908 İstanbul haberi.

Buna karşılık sorulacak soru şudur : İttihatçıların 1908 le 1918 arasındaki uygulaması ne derecede böyle bir meşrutî hükûmet sınırları içinde kalmış sayılabilir?)

İttihatçıların bu yolda davranmalarının nedenlerinden biri Türkçülüktür.²³ Milliyetçilik belki ilk yankılarını Yeni Osmanlılar da buldu. Vatan ülküsü ulusçuluğun en ayırdedici niteliği idi ve bu ülkünün tanıtıcısı ve şampiyonu Namık Kemal olmuştu. Bununla birlikte, Namık Kemal, milliyetçiliğin bütün kapsamıyla yayılması halinde bir milletler mozayigi durumunda olan Osmanlı Devleti'nin parçalanacağını biliyordu. Onun için savunduğu milliyetçilik Türkçülük değil, garip bir buluş olan Osmanlı milliyetçiliği idi. Yani milleti ne olursa olsun —Türk, Arap, Rum, Ermeni, v.b.— Osmanlı yurdunda yaşayanlar, yüreklerini ve duygularını bu Osmanlı yurduna bağlayıp tek bir Osmanlı milletin üyeleri olacaklardı. Milliyetçiliğin heyecanı bu Osmanlılık ülküsüne yöneltilecekti. Ne var ki, milliyetçilik gibi bir akımın belirli bir mantığı vardır, kolay kolay istenilen biçimde değiştirilemez, hele kendisine karşıt olan şeylerle birleştirilemez. Zaten Namık Kemal de —düştüğü çelişmeyi ayırdederek ya da etmiyerek— arada bir düpedüz Türk milliyetçiliğinin savunması sayılabilecek tutumlar ortaya koyuyordu. Hayatının sonuna doğru da Osmanlı milliyetçiliğinin umutsuz olduğunu iyice anlamış ve bu sefer de İslâmcılığa yönelmişti.²⁴

İttihatçılar kuşağı Namık Kemal'den milliyetçiliği yurt (vatan) sevgisini öğrendi ama onun gibi bu ideolojiye su katmadı, onu saptırmadı: Türkçülüğü benimsedi. Çünkü bu kuşağı yoğuran en önemli olay Osmanlı Devleti'nin 1878 savaşında tam bir dağılmağa doğru büyük bir adım atmasıydı. Her ne kadar savaş esas Rusya ile Osmanlı Devleti arasında olduysa da, sonuç yine de milliyetçilik ilkesinin yeni bir zaferi oluyor, milletler bağımsızlık yolunda ilerliyorlardı. Yeni kuşak gidişin nereye doğru olduğunu görerek, Türk milletini uyandırmanın onun çıkarlarını etkin olarak korumanın gerektiğini anlamıştı. Yoksa Türklerin Türk olmıyanların boyunduruğuna girmesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktı. Bununla birlikte payandalarla da olsa ayakta duran bir İmparatorluk vardı: başkaları onu yıkmadan, sahiplerinin onu yıkması saçma olurdu. Onun

(23) *Norddeutscher Zeitung*, İT nin Türkçü olduğunu anlamıştı. *The Times*, 26 Temmuz 1908 Berlin haberi. *Times*'ın İstanbul muhabiri de Cemiyetin Türkçü olduğunun farkında olduğu gibi, onun mebus adaylarının çoğunlukla Türk oluşunu da tabii görüyordu. 7 Eylül 1908.

(24) Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought* (Princeton University Press, 1962), s. 326-32.

için İttihatçılar Osmanlılığı benimsemiş göründüler: İmparatorluğun, çürük de olsa, desteklerinden biri buydu. Diğer bir destek, ya da birleştirici ilke olan İslâmcılığı da yedekte bulundurmaya ihmal etmediler.

Ne var ki İttihatçıların görünüşteki siyasal programı olan Meşrutiyet, bütün gerekleriyle uygulandığında, gerçek siyasal program olan Türkçülükle bağdaşamayacak bir ilke idi. Öyle ya, İmparatorluğun dört bir yanından gelecek mebuslar arasında her millettten kişiler olacaktı ve bunlar hem hükûmeti denetliyecekler (dolayısıyla hükûmet edecekler), hem de kanunları yapacaklardı. Müslüman mebuslar çoğunlukta olsalar bile, Türklerin azınlıkta bulunduğu böyle bir Meclisin Türkçülüğe uygun davranmayacağı apaçıktı. Nitekim Abdülhamid'in ve ondan yana olanların I. Meşrutiyete son verilmesini savunmak için kullandıkları en önemli tez budur.²⁵ Kabul etmek gerekir ki bu savunma hiç te yabana atılacak gibi değildir. Hele Osmanlı Devleti'nde, Türkçülük ülküsünü benimsemiş bir siyasal iktidar, ya Meşrutiyeti kaldırmak, ya da Meşrutiyetçi görünmekle birlikte siyasal özgürlüğe aykırı çeşitli yollardan Meşrutiyeti saptırarak programını uygulamak zorundaydı. Türkçüler için başka bir çözüm yoktu. İttihatçılar ne Türkçülükten vazgeçtiler, ne de Meşrutiyetten, böylece ikinci yolda karar kılmış oldular. (İttihatçıların niçin meşrutiyeti parola ve propaganda sembolü edindiklerine gelince: Meşrutiyet ve genel olarak liberalizm davası, Fransız İhtilâlinden bu yana bütün burjuva ihtilâlciler için hazır biçilmiş bir kaftan, daha doğrusu bir zorunluluktur. Bunun önemli bir nedeni şudur ki devrim yapanlar devrimden çıkarı olmayan başka sınıf ve zümrelerden destek sağlamak ve kendilerini de yüceltmek için mümkün olduğu kadar çok kimseye hitab edecek geniş bir program çizmek zorundadırlar. Abdülhamid'in I. Meşrutiyeti bastırması da onun aleyhinde herhangi bir hareketin Meşrutiyetçi olmasını sanki kaçınılmaz kılan bir durumdu.)

İşte bunun içindir ki İttihat ve Terakki seçim işlerine bütünüyle hâkim olmağa, Fırka'yı ve dolayısıyla Meclis-i Mebusan'ı buyruğu altında tutmağa çabalamıştır.²⁶ Bu işte büyük ölçüde başarı gösterilmiş, mebusların bağımsız davranmalarından çekinildiği zamanlarda ise yıldırma yoluna gidilmiştir. Bu yıldırma bazan silahlı güç-

(25) İsmail H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1961, 2. baskı), c. 4, s. 288, 310-1.

(26) Zaten, İT üyesi olan mebusların İT ye girerken Cemiyet buyruklarını yerine getireceklerine dair andları vardı. Ancak sonradan, İT ye girenler için bu zorunluk kaldırılmış. H. Cahit, a.g.e., 22 Şubat 1936, 122.

lerin tehditleriyle (Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesinde olduğu gibi), bazan da suikastlerle sağlanıyordu. Suikastler daha çok muhalif gazetecilere yapılıyordu ama, bütün muhaliflere ya da muhalefete kaymak isteyenlere (bu arada mebuslara) «ibret» olması isteniyordu. Yalçın'ın belirttiği gibi, İT kendisini Türklüğün koruyucusu olarak gördüğü için, iktidardan düşmeyi kabul edemiyordu. Zira onun düşmesi, Türklüğün düşmesi demek oluyordu. Aynı biçimde muhalefette çalışan Türkler de Türklüğe ihanet etmiş sayılıyorlardı. Bu durumda da İT nin iktidardan düşmesi ancak hükümet darbesi ile mümkün olabilirdi.²⁷

Böylece İttihat ve Terakkinin niçin bayrak edindiği Meşrutiyet düzeninin gereklerine uymadığını, niçin mebusları kendisine kavuk sallıyan bağımlı bir duruma getirdiği anlaşılmış oluyor. Osmanlı Devleti'nin şartları, İttihatçıların gerçek siyasal programıyla (Türkçülükle) birleşince İT nin güttüğü siyaset sanki kaçınılmaz oluyordu. Yoksa, II. Meşrutiyet siyasetinin karşılıklı bir itişme halini alması İttihatçıların «kötü», «faziletsiz» kişiler olmalarından, ya da İttihat ve Terakki Cemiyetinin «kötülük yapmak için» çalışan bir örgüt olmasından değildir. Ayrıca şüphe yok ki İttihatçıların Makedonya'da görüp öğrendikleri Balkan komitacılığı, onların Hürriyetin İlânından sonraki zorba davranışlarını kolaylaştırmıştır. Ama İttihatçılar Rumeli'de yalnız komitacılığı öğrenmediler. Milliyetçilik uğruna aynı dinden bile olanların kanlı bıçaklı olduklarını ve en kirli, insanlığa en aykırı davranışlarda bulduklarını yakından görerek, ve bu kavgaya katılarak pek yaman bir milliyetçilik eğitimi görmüş oldular. Bu yaşantıların sonradan Ermeni tehciri gibi olaylarda İttihatçıların karar ve davranışlarını etkilediği apaçık ortadadır.

İttihatçıların söz konusu davranışlarını doğuran bir etken daha vardır. Klâsik Osmanlı toplumunun yönetenler ve yönetilenler diye ikiye ayrıldığını kabul edersek, bu düzende yönetilenlerin yönetenlere karşı pek güçsüz durumda buldukları görülür. Sonradan özellikle tımar sisteminin bozulmasıyla denge değişmeğe başladı ve taşrada yönetilenler arasında bazı güç merkezleri ortaya çıktı. Bunlar gücünü bir ölçüde toprak sahipliğinden ve zordan, bir ölçüde başka etkenlerden de alabilen, âyan, eşraf, müteneffizan diye adlandırılan geniş bir egemen sınıftı. Bu sınıf, tarihin belli dönemlerinden merkezin siyasal iktidarını dahi eline geçirmiştir. Meselâ, II. Mahmud'un tahta geçirilmesi olayında, bir süre, âyanlar

(27) H. Cahit, a.g.e., 1, 15 Şubat 1936, 119, 121.

Osmanlı Devleti'nde hâkim duruma geçmişlerdi. Her ne kadar bu hakimiyet fazla sürmediyse de merkez, yani «klasik» yönetenler sınıfı taşrada ancak âyan sınıfının işbirliği ve aracılığı ile sözünü geçirebiliyordu. 1876 I. Meşrutiyeti, âyanların yeniden İstanbul'a dönerek merkez hükümetinin iktidarına ortak çıkmaları demektir. Çünkü mebusların büyük çoğunluğu âyan sınıfındandı. O zamanın Meclis-i Mebusan zaıııılarından bunun böyle olduğu açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Mebuslar büyük bir şiddetle padişahından tahsildarına kadar yönetenlerin beceriksizliğini, işe yaramazlığını, sömürücülüğünü, hırsızlığını ortaya dökmüşler ve bu konunun üzerinde o kadar çok durmuşlardır ki kendileri de bıkmışlardır. İşte I. Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ının «taatil edilmesine» belki en önemli neden, yöneticilerin, âyanların bu çıkışlarından ürkmesi idi. Alemdar olayında olduğu gibi âyanlar siyasal iktidarı tamamen ellerine geçirmedilerse de, Meclis sayesinde iktidara ortak olabildiler. Yönetenler bu ortaklıktan çok ürktüler. Hem eksiklikleri ve kusurları yüzlerine vuruluyordu, hem de âyanların 1808 deki gibi hükümeti eline geçirmesi tehlikesi belirmişti. Böylece rahatları bozuldu, yolsuzlukları sürdürmek de zorlaştı. I. Meşrutiyet büyük ölçüde bu yüzden bastırıldı. Bastıranlar ve bastıranlardan yana olanlar çok defa bu işi İmparatorluğun Türklüğünü korumak için yaptıklarını sonradan ileri sürdüler. Yukarda da değinildiği gibi, böyle bir koruma söz konusu olabilirdi ve onun için bu savunma bir dereceye kadar yerindedir. Ama yönetenleri o zaman asıl korkutan ve Meşrutiyeti bastırmalarında en ağır basan —belki de kafalarında varolan tek seçik— güdü hiç şüphe yok ki Meşrutiyetin İstanbul'a getirip bir de kürsü ayırdığı âyanları, İstanbul'dan kovup onları susturmaktı (Bu konuda ileri sürülen iddialara rağmen²⁸ istibdat yöneticilerinin bilimsel anlamıyla Türk milliyetçisi oldukları bazı bakımlardan su götürür bir nokta sayılabilir. Gerçek ulusçuluk kültürel alanda olsun, siyasal alanda olsun bir uyandırma, bir sarsma (*agitation*), bir örgütlenme, bir bilinçlendirme çabasını gerektirir. İstibdat devresindeki eğitim hamlelerine rağmen milliyetçilik sayılabilecek çabalar pek sınırlı ve pısırık kalmıştır. Buna karşı denilecektir ki, Osmanlı devletinin çok uluslu yapısı böyle ihtiyatlı bir davranışı gerektiriyordu — tabii bu savunmaya denilecek bir şey olamaz.)

Hürriyetin İlânı âyanların, ya da aynı şey demek olan eşrafın, yeniden İstanbul'a dönüp, devlet işlerine kolaylıkla karışabilecekleri bir kürsü sahibi olmaları demektir. Yalnız ortada yeni bir geliş-

(28) Tunaya, *Siyasi Partiler*, s. 218-25.

me vardı: bütün ülkeye hızla yayılmakta olan İttihat ve Terakki örgütü. Hatırlanacağı üzere I. Meşrutiyette siyasal parti olarak hiçbir örgütlenme söz konusu değildi. İttihat ve Terakki yönetenler sınıfının örgütü olduğuna göre, Meclis-i Mebusanın âyanlarla oluşmasını I. Meşrutiyetin yöneticilerinden fazla hoş görmesi beklenemezdi. Onun içindir ki elindeki imkânları âyanları seçtirmek için kullandığı tahmin olunabilir.²⁹ Ama ülkenin birçok yerlerinde âyan ya da eşraftan başkası seçilemeyeceği için böylelerinin de, mebus olduklarında, Cemiyetin isteklerine göre davranmaları sağlandı. Fırkayı Cemiyete bağımlı kılmak bu bakımdan da çok gerekliydi. Meclise İttihatçı olarak gelen mebuslar bu sıkıya gelemedikleri için, fırsat bulurlarsa muhalefete geçiyorlardı. Tabii bunu yapmak zordu ve yürek istiyordu, çünkü İttihatçılar yıldırma yöntemleriyle çalışıyorlardı. Cemiyet Umumî Kongresinde Fırkanın pek sınırlı olarak temsil edilmesi, mebusların Meclisteki oylamalarda bağımsız olmayıp Fırka kararına göre oy vermek zorunda olmaları, Cemiyetin Fırkanın ağzı, kulağı, beyni durumunda, yani Fırkanın (ve dolayısıyla Meclis-i Mebusanın) Cemiyet elinde âlet olması, demek ki yalnız Türkçülük açısından değil, yönetenlerin Osmanlı devleti merkezindeki üstün durumlarını korumak için de gerekliydi.

İşe taşra açısından bakarsak, görürüz ki Cemiyetin taşrada herhangi bir yerde tutunabilmesi, orada İttihatçı niteliklerine sahip kişi, ya da kişilerin bulunmasına bağlıydı. Gördüğümüz gibi bu nitelikler 1) Türk olmak, 2) Diplomalı olmak, 3) genç olmak, 4) yönetici kattan olmak demektir. Tabii bütün bu şartlar birçok yerlerde bulunmayabilirdi. Meselâ gençlik şartından vazgeçilebilirdi, ya da yönetici kattan kişiler bulunmaz da serbest meslek sahibi kişiler olurdu. Ama ülkü olarak bu niteliklere sahip kişilerin Cemiyet şubelerini kurması istenirdi herhalde. Ayrıca İttihatçılığın temel ilkelerinden vazgeçmenin söz konusu olmamasına çalışılırdı. Nitekim 1909 tüzüğünün 4. maddesi şöyledir: «Madde 4 — İkinci maddede mucibince Heyet-i Merkeziye tesisi ve bunların merbutiyetinin tayini Merkez-i Umumînin takdirine muhavveldir.» Demek ki İttihat ve Terakki, ne pahasına olursa olsun teşkilâtını genişletmek peşinde değildir. Bir vilayette ya da müstakil livada (sancak) aradığı nitelikte kişiler bulunmazsa, orada teşkilât kurmayabilir. İs-

(29) «...ekseriyet (mebuslar) Cemiyetin veya Fırkanının merkez-i umumîsi tarafından namzet gösterilmiş, Cemiyet veya hükümet kuvvetile mebus intihab ettirilmiş memurlar, serbest meslek eshabı ve saire idiler.» H. Cahit, a.g.e., 22 Şubat 1936, 122.

temediği kişilerle teşkilât kurduğunda da sıkı bir merkezîyetçilikle isteklerini yürütmek istemektedir. Aynı tüzüğün 15. maddesine göre Meclis-i Mebusandaki İttihat ve Terakki Fırkasıyla münasebette bulunmak Merkez-i Umumîye aittir ve yine 29. maddeye göre vilâyet Heyet-i Merkezîyelerinin ödevleri sıkı bir merkezîcilik içinde yerine getirilmektedir: «*Merkezi Umumîden vukubulacak tebligat ahkâmına tevfi-k-i hareket, vilâyet dahilinde bulunan bilcümle merakiz ve şuabatı senede hiç olmazsa bir defa behemhal teftiş ve netice-i teftiş hakkında bir rapor tanzimi ile Merkez-i Umumîye irsal, vilâyet dahilindeki mevakide teşkilât iktiza ederse Merkez-i Umumîden müsaade istihsal ettikten sonra teşkilât icra....*» Cemiyetin 1913 Kongresinde kabul edilen siyasî programında ise şöyle bir madde vardır: «*Madde 15 — Her sancak merkezi umumice tayin edilen bir kâtibi mesul ile bir heyeti merkeziye tarafından idare olunur..*»³⁰

Taşranın bir yerinde Cemiyet örgütü kurulduktan sonra oradaki mahallî güç dengesinde yeni bir boyut ortaya çıkmış olurdu. Cemiyeti eşraf dışı olanlar kurduklarına göre, eşrafla Cemiyet arasında bir karşıtlık doğmuş olurdu. Ayrıca, eğer söz konusu yerdeki yöneticiler diplomalı değilse, ya da belki genç değilse, Cemiyetle bu yöneticiler arasında da bir karşıtlık olacağı tahmin olunabilir. Sonra, İttihatçılık Türkçülük olduğuna göre, Türk olmayan örgütlerle Cemiyet arasında da karşıtlık beklenebilirdi. Taşrada Cemiyetin örgütlenmesiyle ortaya çıkan bu karşıtlıklar üzerine fikir edinmek için Ürdün Emiri Abdullah'ın hatıralarına bakabiliriz. Hürriyetin İlânından sonra Abdullah'ın babası Şerif Hüseyin Mekte Emirliğine tayin olunur. Hicaz'a varıldığında çeşitli heyetler Emiri karşılarlar :

«Bir heyetin sözünü etmeden geçemiyeceğim : o da Türk İttihat ve Terakki partisinin Abdullah Kasım başkanlığındaki heyetiydi. Cidde'de Emir'i partisi adına şu sözlerle karşıladı :

'Meşrutiyet Emiri'ne hoş geldiniz demek için geldik. Umulur ki kendileri Şerif Aun al-Refik ve Şerif Alice yürütülen eski yönetim usullerinden ve istibdattan uzak dururlar. Onlar Sultana hoş görünmek için keyfî bir yönetimde bulundular. Emir'i karşılarırken bu memleket çağdaş usulleri ve ilerleme ve güvenlik için gerekli anayasa değişmelerini anlıyan bir önderi karşılamaktadır.'

Emir şöyle karşılık verdi : 'Babalarımın yerine Sultan Selim I tarafından tanınan şartlarla geçiyorum. Burası Tanrı'nın ülkesidir. Burada kişilere iyilik yapıp kötülükten çekinmeyi buyuran Tanrı'nın kanunundan başka kanun geçmez. Bu ülke hakkını korumak niyetindedir. Onun için herbiriniz işinize bakın... ve dedikodudan ve boşboğazlardan sakının. Sözünü ettiğiniz

(30) Tunaya, **Siyasî Partiler**, s. 219.

anayasayı yapan sultan, kendisinin ve seleflerinin Hâdim-ül-haremeyn-üş-şerifeyn sıfatından şeref duymaktadır; hâdim olan da efendi değildir. Bu ülke Tanrı'nın anayasası ve kanununa ve onun Peygamberinin öğrettiklerine bağlıdır.»³¹

Başka bir örnek şudur: İT Fizan mebusu olarak Cami Bey'i seçtirir. Arap mebusları buna itiraz ederler, zira Cami Bey subaydır, Fizan'ın yerlilerinden değildir. İttihatçılar onu genç, diplomalı, yönetenler katından ve Türk diye tercih etmişlerdir. Arap mebusları ise aslında onun Türklüğüne ve yönetenler sınıfından olmasına itiraz ediyorlardı.³² Bir örnek daha: İT nin 1908 siyasal programında sanki bir çeşit toprak reformuna (köylünün topraklandırılması) yaklaşan bir madde bulunduğu halde (md. 14), Fırkanın, birçok bakımlardan 1908 programından ayrılmayan 1909 yılındaki siyasal programındaki tarımla ilgili maddelerinde böyle bir şey yoktur.³³ Böyle bir maddenin önce varolup sonradan çıkarılması, büyük toprak sahiplerinin önceleri İT yönetici kadrosuna yaklaşmadıklarını ya da yaklaşamadıklarını ve bu yüzden hemen istedikleri zaman etki yapamadıklarını gösterebilir.

İttihat ve Terakki kendilerine güvenebileceği adamlara taşra teşkilâtı kurdurmakla birlikte, seçimlerde çok defa —seçim şansını başka türlü koruyamayacağı için — eşraftan kimseleri aday göstermek zorunda kaldığı tahmin olunabilir.³⁴ Yine denebilir ki eğitim bakımından ileri bulunan ve İttihat ve Terakkinin Hürriyetin İlânından önce kök saldırdığı bir bölge olan Rumeli, İttihatçılığa Anadolu'dan çok daha yatkın bir yerdi. Rumeli'de ordunun daha çok hazır ve nazır olması, subayların da daha yüksek oranda diplomalı (mektepli) oluşu, bir de Rumeli'nin «topun ağzında olması» yüzün-

(31) *Memoirs of King Abdullah of Transjordan*, Philip P. Graves, ed. (Philosophical Library, 1950), s. 61-2. «Türk İttihat ve Terakki partisi» deyimini dikkati çekiyor.

(32) H. Cahit, *a.g.e.*, 11 Nisan 1936, 129. Bugünkü «tabii» senatörlük ve «kontenjan» senatörlüğü kurumları da seçim sonuçları karşısında duyulan rahatsızlığın sonucu sayılabilir.

(33) Tunaya, *Siyasî Partiler*, s. 209, 212.

(34) «Bilhassa taşra mebusları içinde, buldukları memlekette ötedenberi mütegalibeden, eşraftan ve ağalardan olmak dolayısıyla nüfuz kazanmış ve kendilerini Cemiyetin tavsiyesi ve müzahareti olmadan, hattâ bazan Cemiyetin arzusuna rağmen intihab ettirmiş olanlar görülüyordu.» H. Cahit, *a.g.e.*, 22 Şubat 1936, 122. «Fırka içinde bir çokları, bilhassa Suriye ve Irak vilâyetleri ile mütegalib eşrafın hüküm sürdüğü havaliden gelmiş olan mebuslar mebusluğu valilik, yahut başka bir yüksek mansıb kapmak için bir basamak yapmak azminde idiler.» H. Cahit, *a.g.e.*, 29 Şubat 1936, 123.

den Türklerin Ordu ve İT çevresinde ulusal cephe kurmak zorunluğunu duymaları, ayrıca bu duruma yardımcı olmuş sayılabilir. Öyleyse denebilir ki, mebus adaylığı konusunda İttihatçılar Rumeli'de âyanlara daha az tâviz vermek zorundaydılar.

b. İT nin Üzerine Aldığı Çeşitli Görevler ³⁵

İttihat ve Terakki, üzerine, aşağıda görüleceği gibi, pek çok görevler aldı ama bir şey yapmadı: hükûmetin başına adamlarını koymadı. Kendisi için iktidar partisi diye söz edildiği halde,³⁶ iktidarı eline almadı. İttihatçıları, muhaliflerini, yantutmayan incelemecileri bugüne kadar rahatsız etmiş bir meseledir bu. Öyle ya, programlarını Padişah'a zorla kabul ettirmiş, hükûmettekilere istediklerini yaptırabilmiş, Meclis-i Mebusanda büyük bir çoğunluk elde etmiş, 31 Mart olayından sonra Padişah değiştirmiş bir parti vardı. Buna rağmen istibdat yönetiminin vezirleri yine Babıâli'de uzun bir süre, 1913 e kadar hükûmet ettiler. Hüseyin Cahit meselelerin koyumunu şöyle yapıyor :

«Meşrutiyetin ilk kabinesine bakınız... Bu zatlar pek iyi ve muktedir nazırlar olabilirlerdi. Fakat inkilâp ile alâkaları ne idi? Saray istibdadına ve mutlakiyet idaresine karşı isyan yapmış ve padişahı zorhyarak meşrutiyeti ilân ettirmiş olan bir siyasî teşekkülün yeni idarede hiçbir sözü olmayacak mıydı? Bu sualler şimdi yirmi otuz senelik bir siyasî hayat tecrübesinden geçtikten sonra bizim aklımıza geliyor.»³⁷

Siyaset bilgisi ve yaşantısı az olan Osmanlılar için bu durum pek göze batmıyordu. Ama Hüseyin Cahit'in belirttiği gibi durumun garipliği yabancı gözlemcilerin hemen dikkatini çekti.³⁸ Buxton da bu mesele üzerine eğiliyor, ve iki neden ortaya atıyor. Biri İttihatçıların genç oluşu. Kendisi 20-25 İttihatçı ile görüşmüş. Bunlardan yalnız üçü kırkın üstündeymiş, bir tanesi yirmi yaşındaymış. Diyor ki «Onlar (İttihatçılar) halkın bilgeliği yaşla birleştirdiğini ak sakalla ağırbaşlılığı saydığını pek iyi biliyorlar. Kendilerini isteyerek ikinci planda tuttular.»³⁹ Hüseyin Cahit de şöyle diyor :

«Abdülhamit rejimini deviren cemiyet memleketin başına ben geleceğim demiyordu. İşi kendi akıntısına bırakıyordu. Bırakmamak ta elinde değildi. Küçücük mevkideki adamların, ufak kâtiplerin, genç mülâzim ve yüz-

(35) Bu bölüm daha çok II. Meşrutiyetin ilk aylarından alınmış olaylarla örneklenmiştir.

(36) Tunaya, *Siyasî Partiler*, s. 181.

(37) H. Cahit, *a.g.e.*, 4 Nisan 1935, 76.

(38) H. Cahit, *a.g.e.*, 4 Nisan 1935, 76.

(39) Buxton, *a.g.e.*, s. 129.

başlıkların bir kabine teşkil etmeleri imkânını iptida teslim etmiyecek olanlar kendileri idi.»⁴⁰

Hüseyin Cahit bile o kadar yıl sonra böyle dediğine göre, gerçekten gençlerin işbaşına geçmesi o zamanki kafaların —İttihatçılarındaki dahil— almıyacağı bir şeydi.

Buxton'a göre ikinci neden İttihatçıların görgü azlığı idi. «Onlar (İttihatçılar) bugün başta bulunanların ideal yönetim adamları olmadıklarını kabul ediyorlar; yalnız, durumun tabii bir gereği sonucu, son hükûmette görev almışların dışında yönetim tecrübesi olanların henüz bulunmadığını ileri sürüyorlar.»⁴¹

Böylece İttihatçılar meydanı ak sakallı Abdülhamit vezirlerine ve devlet adamlarına bıraktılar. Tek bir istisnaıyla; aralarındaki tek ak sakallı adam, İttihat ve Terakkiye Hürriyetin İlânından önce de çok hizmet etmiş bulunan Manyasizade Refik Bey, Kâmil Paşa kabinesinde, sonra da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Adliye Nazırlığı yaptı. Bu olayı Hüseyin Cahit *Tanin* de alkışlamıştı :

«Mantık aranırsa, bu idare bütün bütün genç Osmanlıların olmak lâzımdı. Yeni zamanlara yeni adamlar... Bu bir kanunu umumîdir... Refik Bey'in heyeti vükelâya girişi bu noktai nazardan bir mukaddime icraat olmak itibarile haizi ehemmiyettir....»⁴²

Ama anlıyoruz ki, Kâmil Paşa İttihatçılara Refik Bey'i kabineye alacağını söylediği zaman onlar karşı durmuşlar, yorgun ve rahatsız olduğunu, başarı gösterememesinin muhtemel olduğunu, böylece durumunun sarsılacağını bildirmişler.⁴³ Kâmil Paşa da bu sözlerle rağmen Refik Bey'i Nazır yapmış. Görev almaktaki isteksizliklerini bu derecelere vardırıran İttihatçılar, bundan başka bir de bu isteksizliği bir fazilet haline getirdiler. Zaten Cemiyet, «Cemiyet-i mukaddese,» «müncî-i millet»ti. Cemiyet ve üyeleri yalnız yurt ve özgürlük sevgisi ile davranıyorlardı. Onlarda hırs-ı cah (mevki hırsı) yoktu. Sanki Nazırlık etmek yurt sevgisine aykırıymış gibi... Eski bir İttihatçı, Cemiyetin o günkü davranışını mahviyet (alçak gönüllülük) diye övmüştür.⁴⁴ İttihatçılar dünya nimetlerinde hiç gözü olmıyan, cennetten çıkma bir melekler zümresi olarak tanı-

(40) H. Cahit, a.g.e., 11 Nisan 1935, 77.

(41) Buxton, a.g.e., s. 131.

(42) H. Cahit, a.g.e., 13 Temmuz 1935, 90 (*Tanin*, 18 Teşrinisani 1324).

(43) H. Cahit, a.g.e., 21 Eylül 1935, 100.

(44) Bay Emin Gerçek'le yapılan konuşma. İT Fırkasının içtüzüğünün 11. maddesine göre Fırkanın çoğunluğu sağlanmadıkça üyelere nazırlık kabul edemiyecekti. Tunaya, *Siyasî Partiler*, s. 210.

tıldılar. Böyle olunca da «melekliğe» aykırı en ufak davranış büyük saldırılara açık bulunuyor, Cemiyet kendi propagandalarının kurbanı oluyordu. Belki de İttihatçılardan başka türlü davranış beklemezdi. İktidarı ellerine almadıktan ya da alamadıktan sonra, bu durumlarını, «başaramamaktan korktuğumuz için» ya da «gençlerin işbasına geçmesi bu ülkenin alışkanlıklarına aykırıdır» diye açıklıyamazlardı. Yaptıklarını yüceleştirmek yoluna gitmekten başka bir yol pek görünmüyordu.

Hüseyin Cahit, Cemiyeti yüceleştirme işinin Cemiyetten çıktığının, ve Cemiyetin bu yüce ölçülere göre yargılandığını tam ayırdetmezmiş görünerek konumuzu örnekleyen bir olayı şöyle anlatıyor :

«Bunlar (gazeteler) Kâmil Paşa'dan istizahı onu düşürüp kabineye kendimiz girmek yolundaki bir emele atfediyorlar ve bu yolda neşriyat ile efkârı kazanmak istiyorlardı. Hattâ gençlerden ve yenilerden kimlerin nezaretlere getirilmesi tasarlandığını bile yazıyorlardı... İnkilâbı yapan bir Cemiyetin hükümet idaresini tamamen ele almak değil, kabineye bir nazır sokması bile çirkin görülüyordu ve herkeste bunu ayıplamakta müttefik bulunuyordu!

Bu şayialardan ve bu iftirialardan **Tanin**'de bahsederken, adetâ ayıp bir şeyden kendimi müdafaa eder gibi şu satırları yazmışım :

(...) Bütün bu şayiati kökünden kesmek üzere beyan edeyim ki hırslıcaha kapıldıkları ima ve hattâ tasrih edilen gençlerin hiçbiri Kâmil Paşa kabinesinin buhranı muhtemeli neticesinde hiçbir memuriyeti kat'iyen kabul etmiyeceklerdir.»⁴⁵

Meşrutiyetin sonraki yıllarında, özellikle 1910 dan sonra, gençler İttihatçı kabinelerde az çok yer almağa başladılar. Bir İttihatçının ilk kurduğu kabine, 13 Haziran 1913 de kurulan Sait Halim Paşa kabinesiydi. Bununla birlikte Paşa «tipik» bir İttihatçı sayılmaz. Bir kere genç kuşaktan değildi ve Cemiyete sonradan ve parasının hatırı için alınmıştı. Ayrıca İttihatçıların sözü geçer takımından olmadığı gibi, onun sadriazamlığı «paravana» lıktan başka bir şey olamazdı.

aa. Cemiyetin Benimsediği Kamu Görevi

İttihatçılar kabineyi kurmadılar ama öyle bazı görevler yüklen-diler ki, bir çeşit kamu hizmeti görmeğe başlamış oldular. Bunlardan ilki, Hürriyetin İlânından sonra yurttan ve özellikle İstanbul'da hüküm süren şaşkınlık içinde âsaiyişi korumağa yardım etmeleri

(45) H. Cahit, a.g.e., 10 Ağustos 1935, 94 (**Tanin**, 26 Kânunuevvel 1324).

olmuştur. Bu önemli bir işti, zira âsaiş bozukluğunun Meşrutiyet yüzünden olduğu düşüncesine meydan vermemek gerekti. Sonra da, kanunsuz davranışlarda bulunanlar bazan kendilerine İttihatçı süsü vererek kovuşturmadan kurtuluyorlardı. Zaten polis de şaşkınlığından ne biçimde davranacağını pek kestiremiyordu, zira istibdadın âleti olarak lekeli durumda bulunuyordu.⁴⁶ Bu durumda Cemiyet, yayımladığı bir bildiri ile memurları ödevlerini yapmağa çağırdı ve zorlukla karşılaştıkları takdirde kendisine başvurmalarını istedi.⁴⁷ Ayrıca Meşrutiyetin ilk günlerindeki sokak gösterilerinin fazla heyecanını yatıştırmak için Dr. Rıza Tevfik ve Selim Sırrı Bey'ler sokaklarda at üstünde kol gezmişlerdi.⁴⁸ Bahriyedeki bazı küçük rütbeli subaylarla erlerin işlerini bırakarak topluca terfi istemeleri de hem Kumandanlığın, hem de İT nin bildirileriyle kınanıyordu.⁴⁹ (Bunun alaylıların ve alaylı adaylarının bir hareketi olduğu tahmin edilebilir.)

İT için ortaya çıkan başka bir zorluk vardı. Bazı İttihatçılar, ya da kendilerine İttihatçı süsü verenler, Cemiyeti iltimas yapmada, ya da hükümet işlerine karışmak için âlet ediyorlardı. Bunun için de Cemiyetin tutumunu açıklıyan bir bildiri çıkartmak gerekmişti :

«Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti muamelat-ı resmiye-i hükümete, bilhassa memurları tâyin ettirmek gibi teferruata kat'iyen müdahale eylemek hakkını haiz değildir.»⁵⁰

Oysa, dikkat edilirse, bu sözler meseleye fazla bir açıklık getirmemektedir, çünkü İT, böylece resmî hükümet işlerinden «teferruat» olmalarına karışmayı mahfuz tutmaktadır. Hangi işlerin «teferruat» olduğu, hangilerinin olmadığı ise çok tartışma götürür bir iştir. İT için kamu görevinin ne kadar önemli olduğu ordu birliklerine ettirilen yeminden anlaşılmaktadır. Yeminde, Meşrutiyeti kaldırmak için bir teşebbüs olursa :

«Hürriyet-i vataniyenin muhafazası uğrunda kanımın son katresi akıncaya kadar Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyetine muavenet edeceğimi ve her kim Cemiyet aleyhinde ika-ı fesada cüret eylerse kendi elimle öldüreceğimi...»⁵¹

(46) **Tanin**, 12 Ağustos, 5 Eylül 1324, 15, 49.

(47) **İkdam**, 6 Ağustos 1908, 5100; **The Times**, 3 Ağustos 1909 sayısı.

(48) H. Cahit, a.g.e., 31 Ağustos 1935, 97.

(49) **İkdam**, 15 Ağustos 1908, 5109.

(50) Ali Cevat Bey - Faik Reşit Unat, **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi** (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1960) s. 115 (**Servet-i Fünun**, 25 Temmuz 1325, 13). **İkdam**, 7 Ağustos 1908, 5101.

(51) Ali Cevat Bey-Unat, a.g.e., s. 113 (**İkdam**, 5 Ağustos 1908, 5099); **The Times**'in İstanbul muhabirine göre «Onların (İT) genel bir gözeticilik

denmekteydi. Bundan başka Meşrutiyet lutfunu «bahşeden» Padişah'a, din, millet ve vatana bağlılıkla hizmet etmek de yeminde vardı. Ordunun hükûmete bağlılığı söz konusu edilmiyordu. Meşrutiyet tehlikeye girerse, Meşrutiyet koruyucusu sıfatını takınan İT nin yardımcısı ve ne olursa olsun onun koruyucusu olacaktı. Meşrutiyet düzeninde Padişah hükûmet işlerine karışmayacağına ve İT nin sözünden çıkmayacağına göre, ordu yalnızca İT nin âleti idi.⁵² Bu arada hükûmet «teferruatla» uğraşacaktı. Sonra Meclis-i Mebusan demek, İT Fırkası demekti ki, o da gördüğümüz gibi Cemiyetin buyruğundaydı.

Ahmet Rıza Bey'in *Neue Freie Presse*'ye verdiği bir demeç de yukardaki sonuçları pekiştirmektedir :

«Bizim şimdi asıl vazifemiz Kanun-u Esasî dairesinde teşekkül eden heyet-i hükûmeti irticaıyyun tarafından bir hareket vukuu tehlikesine karşı müdafaa etmektir.... Zat-ı Hazret-i Padişahinin vaad ve teminat-ı şahanelerinde sebat ederek Kanun-u Esasîyi ihlâl buyurmıyacağına itimad etmekte ve bu babda Kanun-u Esasî için hayatını göze aldırın orduya güvenmekteyiz.»⁵³

Demek ki «teferruat» olmıyan başlıca iş Meşrutiyet koruyuculuğu idi. Yine de, hangi şeylerin Meşrutiyet koruyuculuğu sayılabileceği, hangilerinin sayılamıyacağı da tartışma götürür. Öyle ise İT nin «iktidarını» bir «denetleme iktidarı» olarak tarif etmek mümkündür.

bb. Cemiyetin Bir Yardım Derneği Olarak Durumu

Cemiyetin üzerine aldığı görevlerden diğeri yardım derneği işini görmektir. Hürriyetin İlânından sonra, herhalde Almanya'da kurulan donanma derneklerinden ilham alarak, Cemiyet, Niyazi ve Enver adlarını taşıyacak olan iki kruvazörün satın alınabilmesi için para toplama işine önayak olmuştu. 23 Ağustos 1908 de çıkan ve altı bin kadar evin yanmasına yol açan büyük Çırçır yangını üzerine bu paralar yangından zarar görenlere yardım için ayrıldı.⁵⁴ Yine görüyoruz ki İzmir'de bir deniz kazasında boğulanların yoksul ailelerinin Şirket-i Hamidiye aleyhinde dava açabilmeleri için Ce-

yapmaları, bir çeşit koskocaman bekçi heyeti olmaları kabul olunabilirdi. Ama bu genel denetleme bir şey, zaten Abdülhamit düzeninde sarsılmış ve devrimle büsbütün tehlikeye girmiş Devlet mekanizmasına yersiz karışmalar bambaşka bir şeydir.» 8 Eylül 1908 haberi.

(52) *The Times*, 31 Temmuz 1908, Paris haberi.

(53) *İkdam*, 23 Eylül 1908, 5148.

(54) Ali Cevat Bey-Unat, a.g.e., 167; *İkdam*, 26 Ağustos 1908, 5120.

miyet para yardımında bulunmağa hazırlanmaktadır.⁵⁵ 1911 nizamnamesinde Cemiyetin bu görevi bir maddede de belirtilmektedir: «...züafaya yardım ve muavenet göstermek....»⁵⁶

cc. Kültür ve Kalkınma Alanında Görevi

Cemiyetin görevlerinden biri de her yerdeki şubeleri vasıtasıyla bir kalkınma derneği olarak hizmet görmektir. 1911 nizamnamesinin 13. maddesi şöyledir :

«Teşkilat-ı içtimaiyesi itibariyle İttihad ve Terakki bir kuvve-i müteşebbisedir. Bu teşkilat itibariyle vazifesi nesli hazıra gece dersleri küşad ve nesli âtiye mektepler tesis, gazeteler ve faideli kitaplar neşretmek, ziraat, sanayi ve ticareti teşvik eylemek.... ahlaken necip, siyreten âdil ve müşfik olan Osmanlı milletini iktisaden faal ve fikren hür bir hale getirmeye çalışmaktır.»

Nitekim ilk başlarda Cemiyet, okul açmak ve yönetmek yolunda bir hayli çaba göstermiştir.⁵⁷ 1908 Kongresinin kararları arasında kalkınma işi «terakki» adı altında önemli bir yer tutuyor ve «Ahalinin teşebbüsat-ı şahsiyelerini»n uyandırılması öngörülmüştü.⁵⁸

dd. Türklüğün Korunma ve Gelişmesinde Cemiyetin Oynadığı Rol

Türkçü olduğu için, yukarıda sayılan görevleri yerine getirirken, Cemiyetin yapmak istediği Türklüğün korunması ve yükseltilmesi idi. Osmanlı Devleti'nin yönetici sınıfını meydana getiren Türk unsuru, eğitim bakımından, iktisadî refah bakımından müslüman olmıyan unsurların iyice gerisinde kalmıştı. Cemiyet bu açığı kapağa uğraşırken ister istemez müslüman olmıyanları bu duruma getirmiş olan dinî teşkilatları taklid etmiş oluyordu. Gerçekten, Ortodoks kilisesi Rumlar için, Gregoryen kilisesi Ermeniler için, Hahamlık Yahudiler için, her alanda bir örgütlenme, bir gelişme merkezi görevini başarıyla yerine getirmişti. Cemiyet de aynı şeyi Türkler için yapmak istiyordu. Bu çabalar, hem Türkleri yüzyılların geriliğinden kurtarmak, hem de Meşrutiyetin eşitlik ilkesi sayesinde müslüman olmıyanlara açılan yönetim görevlerinde ve okullarda Türklerin bu yeni gelenlerle mümkün olduğu ölçüde yarışa-

(55) *İkdam*, 6 Ekim 1908, 5161.

(56) Tunaya, *Siyasî Partiler*, s. 213, md. 3.

(57) Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1942), c. 4, s. 1059-60; Duru, a.g.e., s. 36.

(58) Tunaya, *Siyasî Partiler*, s. 207, md. 13.

bilmesi ve belki de Türklerin devlet ve çiftçilik işleri dışındaki alanlara da girebilmeleri için öngörülüyordu. «Teşebbüsat-ı şahsiye» demek, iş hayatı demekti — yani sanayi ve ticaret hayatı.

Biliyoruz ki İttihatçılar Hürriyetin İlânından önce ve hemen sonra Türkçülüklerini saklamağa çalıştılar.⁵⁹ Hürriyetin İlânında en sevinilecek olay olarak hoca, papaz ve hahamların kol kola doluşmaları gösteriliyordu. Sanki bu, II. Meşrutiyetin bir sembolü idi. İttihatçıların, Osmanlılık ülküsünü bozmamak için kendilerine bile itiraf etmekten çekindikleri Türkçülükleri, olayların zorlaması karşısında Hüseyin Cahit'in kaleminden yavaş yavaş meydana çıktı. Önceleri Hüseyin Cahit, Rumların bir program hazırlamaları ve silesiyle şöyle yazıyordu (Eylül 1908) :

«Memleketimizde artık Rum programı, Ermeni programı, Bulgar programı, ilah. gibi ihtilafı cins ve mezhebi ihtar edecek namlarla siyasî fırkalar vücut bulmasını arzu etmezsek yanlış bir emelde bulunmuş olmayız zannederiz. Rum, Ermeni, Bulgar ilah. bugün artık hep Osmanlıdır... Siyasî fırkalarımız Rumluğa, Ermeniliğe, Bulgarlığa, Türklüğe göre ayrılacak yerde siyaset-i umumiyei dahiliye ve hariciyede takip edilecek meseleye (mesleğe) göre, itidalperveran, ifratperveran ve saire gibi namlarla birbirlerinden temeyyüz etmek memleketin selameti umumiyesini takdir etmiş olanlarca şayanı temenni bir keyfiyettir. Bir fırkai siyasiye içinde Türkler, Bulgarlar, Ermeniler, Rumlar görmek ve buna kısmen muarız diğer bir fırkai siyasiyede de gene aynı anasırı muhtelifi Osmaniyeyi hep mümteziç, hep kardeş halinde bulmak isteriz.»⁶⁰

Bu son cümle karşısında İT nin durumu ne olacaktı? O zaman bu soru Hüseyin Cahit'e sorulsaydı, herhalde Cemiyetin bir «fırkai siyasiye» olmadığını ileri sürerdi. Ve belki de şu görüşe de katılırdı: Nasıl ki Rum Ortodoks kilisesine Türklerin ya da Ermenilerin katılması beklenemezse, Cemiyete de Türk olmıyanlar giremez. Ama Meclisteki İT Fırkasında elbette ki bütün Osmanlı unsurları temsil olunacaktı.

«Meşrutiyet Hatıraları» nda Hüseyin Cahit, Osmanlılık ülküsünün nasıl boş bir hayal haline geldiğini anlatıyor :

«İstanbul'da mebus intihabı yapılabilmek için, daha evvel, belediye teşkilatı vücuda getirmek, belediye intihaplarını icra etmek lazımdı. Adalar belediye dairesinde yapılan intihap neticesinde azaların hepsi Rum çıktı! Kırnalı'da birçok Ermeni, Heybeli ve Büyükkada'da birçok Türk olduğu halde içlerinden bir tanesi bile belediye azası olamamıştı. Çünkü Rumlar evvelden

(59) Yalnız İT nin 1908 siyasal programında, «Devletin lisanı resmisi Türkçe kalacaktır. Her nevi muhaberat ve müzakerat-ı resmiye Türkçe icra olunacaktır» deniyordu (md. 7).

(60) H. Cahit, a.g.e., 30 Mayıs 1935, 84 (Tanin, 21 Ağustos 1324).

namzetlerini tesbit etmişler, verilecek rey varakalarını bastırmışlar, talimli bir ordu gibi intihap muharebesine girmişlerdi. Ötedenberi cemaat işlerinde intihap manevralarına alışkın idiler. Biz ise gayet acemi bulunuyorduk. Gözümüzü açmazsak İstanbul'dan bile bir tek mebus çıkaramamak tehlikesi vardı. (...) Bu tehlikeyi Türk efkârı umumiyesine haykırmak benim için bir vazife idi.»⁶¹

Hüseyin Cahit'in uyarmaları Rumların hiç hoşuna gitmedi. Böylece Rum gazeteleriyle *Tanin* arasındaki çatışma başlamış oldu. Çatışma ilerledikçe Hüseyin Cahit daha çok Türklük bilincine itilmiş oluyordu. «Millet-i Hâkime» adlı yazıyla kendinin ve İT nin milliyetçilik anlayışını ortaya koydu (Kasım 1908) :

...Milleti hâkime olan Türkler bütün tebaaları için, cins ve mezhep hususunda hürriyeti tamme bahş ve ita ve bunu taahhüt etmekle kendi mevcudiyeti hayatiyelerini bile tehlikeye koymuşlardır.

...İstikbalde anasını Osmaniyenin muhadenet ve ittihadı hakkında ne kadar kuvvetli ümitler beslersek besliyelim, bugün bir vakai hakikiye şeklinde binlerce misali, delâili ile gözümüzün önünde durduğu için muhakkak olarak biliyoruz ki bu Devletin bakasını müslim unsur kadar isteyen yoktur. (...)

Demek oluyor ki biz müslim unsur memleketin şu halinde hayatımızı kurtarmak istersek hüküm ve nüfuzu kendi elimizde tutmalıyız ve anasını saireye bunu kaptırmamalıyız.

...Parlamentoda gayrimüslim unsurlar gerek adeden, gerek adeden olmayıp ta bizim aramızdaki tefrikaya nisbeten bize faik zuhur edecek olurlarsa ne yapacağız?... Meclis-i Mebusanı mı dağıtacağız?

...Gayrimüslimler de müslimler kadar hukuka nail olacaktır demek acaba bu memleket Rum memleketi, yahut Ermeni memleketi, yahut Bulgar memleketi olacak demektir? Hayır, bu memleket Türk memleketi olacaktır. Osmanlı namı altında hep birleşeceğiz. Fakat Devletin şekli hiçbir zaman Türk milletinin menfaati mahsusası haricinde tahavvüle uğramıyacak, müslim unsurun menafii hayatiyesi hilâfında hareket olunmayacaktır.

...Farzedelim ki Osmanlı parlamentosunda ekseriyeti mutlaka Rumlarda bulunsun ve Giridin Yunanistan'a ilhakı meselesi müzakereye konulsun. Bunu tecviz etmeyecek, hattâ Yanya taraflarından da arazi terketmeğe kalkmıyacak Rum mebuslarının miktarı, insaf edilsin, acaba kaç baliğ olur?

Bu memleketi Türkler zaptetti. Fethetmek için yaptıkları fedakârlıklar tarihin en hayretbahş sayfalarını, en parlak mefahirini teşkil eder.... Türklerin elyevm ziri idarelerinde bulunan memalikte asırlardanberi devam etmiş hukuku tarihiyeleri hukuku fatihaneleri var. Bu memleketi anasını gayrimüslimeden hiçbirinin menafii mahsusasına baziçe yapamazlar.

...(Gayrimüslimler) Türklüğü yıkacak, hükûmetin rengini Türk ve müslim hükûmeti olmaktan çıkaracak emelleri kalblerinden, eğer varsa, silmeğe kendilerinde cesaret görmeli; ondan sonra bizim agûşu muhadenetimize bilâ-

(61) H. Cahit, a.g.e., 6 Haziran 1935, 85.

havf ve endişe atılmalıdırlar... ne denirse densin, memlekette milleti hâkime Türklerdir ve Türkler olacaklardır.»⁶²

Müslüman olmıyan unsurları son derecede kızdıran bu yazı, Arap ve Arnavutların da canını sıkmış. Çünkü müslüman deyimi kullanılmış olduğu halde, bunun onları gözetmek için kullanıldığı, «samimî bir hamle içinde» kaleminden çıkan «millet-i hâkime Türklerdir» cümlesinde ise yazının gerçek amacının açıklanmış olduğu «Meşrutiyet Hatıraları» nda anlatılıyor. Öte yandan Cemiyet de gürültü çıkmaması, beliren ayrılığın derinleşmemesi için «bu hakikatin» ortaya atılmasını zamansız bulmuş, yazıdan hoşlanmamıştı. «Fakat,» diyor Hüseyin Cahit, «bende o kanaat hâsıl olmuştu ki siyasette hiçbir tarafın inanmadığı yapma ve savsaklama sözler ve tedbirlerle iş görmek imkânı yoktur.»⁶³ Yazıdaki en önemli noktalardan biri de Meşrutiyet düzeninin ancak Türklerin güdümü altında hoşgörülebileceğinin belirtilmesiydi. Demek ki Türklerin hâkimiyeti altından çıkacak bir Meclis karşısında Meşrutiyete son verilecektir. Bu, İttihatçıların kafasındaki düşüncenin ta kendisidir. İttihatçıların, Meşrutiyetçiliği kayıtsız şartsız değildir. Ancak kendi buyrukları altındaki bir Meşrutiyete razıdırlar. Tabii hiçbir siyasî örgüt açıklanmış programından ve sloganlarından kolay kolay vazgeçemez. Bu yüzden İttihatçılar, programları icabı olan Meşrutiyetin, istedikleri biçimde bir Meşrutiyet olması için gerekli tedbirleri almakta kusur etmemişlerdir.

Göze çarpan bir nokta da şudur: İttihatçılar için Meşrutiyet ana gaye değilse, bunlar Abdülhamit yönetimine sanıldığından daha yakın düşmüş olmaktadır. Doğrusu da budur, çünkü istibdat yöneticileri ile İttihatçılar arasında aynı milletten, ve aynı yönetici sınıftan olmak gibi bazı ortak yanlar vardır.

Üzerinde durulacak başka bir nokta da «Parlamentoda gayrimüslim unsurlar gerek adeden, gerek adeden olmayıp ta bizim aramızdaki tefrikaya nisbeten bize faik zuhur edecek olurlarsa ne yapacağız?» cümlesinde gizlidir. Madem ki Cemiyet Türklüğün teşkilatıdır, o halde ona muhalefet etmek Türklüğü Rumların, Ermenilerin, Arapların vs. önünde zayıf düşürmek anlamına gelir. Bu sonuçtan pek az uzakta diğer bir sonuca geçilebilir: İttihatçılara muhalefet Türklüğü, yurdu düşmana satmak anlamını taşır. Böyle bir sonucun da Cemiyet komitacılığına, ortalığı yıldırma isteklerine gerekçe olabileceği meydandadır.

(62) H. Cahit, a.g.e., 29 Haziran 1935, 88.

(63) H. Cahit, a.g.e., 29 Haziran, 1935, 88.

1913 yılına gelindiğinde Balkan Savaşının tokadını yemiş olan İT, karşısındaki asıl düşmanın iktisadî kimliğini ilk olarak keşfetmemiş de olsa, ilk kez resmî bir belgesine hayli açıklıkla bu yönde uğraşmayı «mukaddes gaye» olarak koyacak denli bilenmiş, bilinçlenmiş oluyordu : «Madde 2 — *İttihad ve Terakki Fırkası, siyaseti iktisadiyei milliyeinin istiklâlini müşkülâta koyan ve ecnebilere taallük eden imtiyazat ve istisnaatı maliye ve iktisadiyeyi ref'e çalışacağı gibi alelûmum kapitülasyonların dahi kaldırılması esbabını istikmal etmeği en mukaddes gaye addeder.*»⁶⁴ Bu madde hem Osmanlı Devletini sömüren emperyalizme, hem de onun hizmetinde ve koruması altındaki müslüman olmayan azınlıklara karşı bir başkaldırma kararını dile getiriyor. Gerçi Arap halkı da Türkler denli sömürülüyordu ama, 1913 tarihinde artık İT nin bu kararı İslamcı olmaktan çok, Türkçü bir karar sayılabilir. İmparatorluğun ellerinden hızla akıp gitmekte olduğunu gören İT, kendine itiraf etmese de, bunun kalıcı olmadığını herhalde sezinlemişti. İmparatorluğu kaçıran İT nin, bundan böyle emperyalizme karşı tavır alması için bir neden kalmıyor, tersine, anayurdu da kaçırmamak için böyle bir tavır almak zorunlu oluyordu.

Ek : *İT nin Yıldırmasıyla (Tedhişiyle) Günümüzdeki Yıldırma Arasında Kısa bir Karşılaştırma*

İT nin özellikle 1912 den önce gizli çalışmalara önem verdiğini, bu arada siyasal cinayetler işletmek gibi yıldırma yöntemlerine başvurduğunu biliyoruz. Bugün de, daha pek çok sayıda siyasal cinayetler işlenmekte, başka yıldırma yöntemlerine de başvurulmaktadır. İktidar (AP iktidarı) ise, bunlara «önemli ölçüde seyirci» kalmaktadır. İki olayı açıklayacak şöyle bir varsayım geliyor akla : gerek İT, gerekse bugünkü iktidar partisi, bazı amaçları gerçekleştirmek için yetkeci (otoriter) bir siyasal düzene yönelmek isteyen, fakat yürürlükteki demokratik anayasa yüzünden bu hedefe gitmekten alıkonan örgütlerdir. Ellerini kollarını bağlayan, dilediklerini yapmalarını engelleyen demokratik anayasayı bir yana itmeğe güçleri yetmemektedir. İT, meşrutiyet kendi programı olduğu için, daha önemlisi, Türk olmayanların ve özellikle büyük devletlerin tepkisinden korktuğu için, bugünkü iktidar partisi ise, 27 Mayısı yapan Ordudan ve diğer demokratik güçlerden çekindiği için, anayasaya dokunamamakta, hattâ sözümona onu savunmak zorunda kalmaktadır. Bu durumda istedikleri yetkeci düzeni el altından yıldırma yoluyla sağlamak kendileri için zorunlu olmaktadır.

(64) Tunaya, *Siyasî Partiler*, s. 214.

Söz konusu belirli durumun ve yöntemin benzerliği bir yana —bu, biçimsel bir benzeşmedir— iki partinin siyasal amaçları birbiriyle ilgisizdir. İT nin amacı Türk halkını «kaynayıp gitmekten» kurtarmak, olabilirse onu her alanda Osmanlı Devletinde egemen kılmak ve onun yararına imparatorluğu ayakta tutmaktı. (Kuşkusuz, İT hareketinin sınıfsal bir içeriği de yoktur demek değildir bu.) Oysa bugünün iktidar partisinin amacı halkın sınıfsal-siyasal uyanmasını sağlayacak demokratik güçlerin gelişmesini egemen iktisadî-siyasal güçler yararına kösteklemektir. (Burada, «ulusal» diye nitelenebilecek bir amaç bulmak zordur).